

DÜRZÎ KUTSAL METİNLERİ “RESAILÜ’L-HİKME”

Aytekin ŞENZEYBEK*

ÖZET

Resailü’l-Hikme, Dürzî fırkası tarafından içerisinde herhangi bir hata ve yanlışlığın bulunmadığına inanılan risalelerden meydana gelen bir koleksiyondur. 1017 senesinde tarih sahnesine çıkan fırkanın ezoterik bir yapıya sahip olması, bu metinlerin uzun müddet özel mahfillerde gizlenmesine sebep olmuştur. *Resailü’l-Hikme* metinleri ilk defa XVIII. yüzyıl başlarında, Fransa Kralı XIV. Louis’e hediye edilen risale nüshalarıyla ortaya çıkmıştır. Risalelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, özellikle Avrupa’da, fırkanın öğretileriyle ilgili ilmi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Resailü’l-Hikme mecmuası 111 risaleden meydana gelmektedir. Bu risalelerin bilinen yazarları Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi, Muktena Bahaüddin ve Lahik’tir. Mecmua içerisinde Lahik tarafından yazılan yalnızca bir risale bulunmaktadır. Mürted bir dai olan Lahik’in yazmış olduğu bir risalenin *Resailü’l-Hikme* koleksiyonu içerisinde bulunması dikkat çekici bir husustur. Mecmua içerisindeki 14 risalenin ise yazarı hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Resailü’l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan risaleler yazılış gayelerine ve içeriklerine göre 13 farklı kategori altında sınıflandırılabilir. Kategorilerin tümünü incelemek bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Bu sebeple çalışmada, bu kategorilerden yalnızca yedisi incelenecek; risalelerin yazılış gayesi ve içeriği hakkında kısa açıklamalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dürzî Fırkası, *Resailü’l-Hikme*, el-Hâkim bi-Emrillah, Hamza b. Ali, Muktena Bahaüddin.

CATEGORIZATION AND EVALUATION OF SOME TREATISES FROM DRUZE HOLY TEXTS

“Treatises aren’t Affiliated with The Druze Doctrines”, “Appointment”, “Reprimand”, “Prayer, Munajat and Homily”, “Treatises Include Historical Knowledge” and “Ciphered” Treatises is Located in Rasail Al-Hikma

Rasail al-Hikma is a collection which is made up of treatises that is believed not any false and error inside of them by the Druze sect. The Druze sect which was established in 1017 have a esoteric character, so this treatises was hidden in the special gathering places long time. Texts of Rasail al-Hikma first emerged with the copies of treatises which was presented to Louis XIV King of France in the XVIII. century. With the emerged of the treatises, especially in Europe, academic studies about sect’s doctrines were being done.

The collection of Rasail al-Hikme is made up of 111 treatises. This treatises’ writers are Hamza b. Ali, İsmail at-Tamimi, Muqtana Bahaüddin and Lahiq. There is only one treatise that was written by Lahiq in the collection. A noteworthy point is

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, senzeybek4@hotmail.com

that a treatise was written by Lahiğ who was a apostate inviter. There isn't any information about 14 treatises' writer in the collection.

Treatises in the collection of Rasail al-Hikma can be classified 13 different category with regard to content and purpose of writing. To examine all of the above categories go beyond the limits of an article. Therefore, only seven of these categories will be examined in this work; short descriptions will be made about the purpose of treatises' writing and their content.

Key Words: The Druze Sect, Rasail al-Hikma, al-Hakim bi-Amrillah, Hamza b. Ali, Muqtana Bahauddin

GİRİŞ

Dürzilik, XI. yüzyılda ortaya çıkan, Hamza b. Ali (375/985)¹ tarafından kurulan, inançları ilk olarak Anuştekin ed-Derezi (ed-Dürzi) (411/1020)² tarafından halka ilan edildiği için ismini onun adına nispetle alan ve VI. Fatımî Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ın (386-412/996-1021) Tanrı'nın 72. ve son tecelli makamı olarak kabul eden ezoterik³ bir fırkadır.

Fırka, teşekkül sürecinde geçirdiği şu üç dönem neticesinde ezoterik bir hüviyete bürünmüştür:

1- Müjdeleme Dönemi: Dürzî davetinin ilanına hazırlık dönemi olarak kabul edilir. Davetin açıkça ilan edildiği 408/1017 tarihinden önceki gizli teşekkül sürecidir⁴. İsmailiyye fırkası içerisinde neşet eden Dürzilik kuruluş aşamasında, bu fır-

¹ Hamza b. Ali, Dürzî fırkasının teorisyeni ve müessisi olarak kabul edilir. Doğu İran'ın Horosan vilayetinin Zûzen kasabasında doğan Hamza b. Ali kasabanın tanınmış ailelerinden birine mensup olan Ali b. Ahmed'in erkek çocuğudur. Bir rivayete göre İranlı İsmaili dailerin temsilcisi olarak (Bkz. Galib, Mustafa, *el-Harekâtü'l-Bâtuniyye fi'l-İslâm*, Beyrut tsz., s. 241) diğer bir rivayete göre de el-Hakim bi-Emrillah'ın özel hizmetçisi olarak (Bkz. Hüseyin, Muhammed Kamil, *Tâîfetü'd-Dürüz Târîhuha ve Akâidühâ*, Kahire 1960, s. 73) VI. Fatimi Halifesi el-Hakim bi-Emrillah'ın sarayına yerleşir. Halife el-Hâkim bi-Emrillah'ın Tanrı'nın tecelli makamı olduğu iddiasını ortaya atan Hamza b. Ali, kurduğu gizli teşkilat sayesinde bu fikirlerini yaymaya başlar. Farklı iddialar bulunmakla birlikte Hamza b. Ali'nin 433/1041 tarihinde öldüğü genel olarak kabul edilmektedir.

² Anuştekin ed-Derezi 408/1017 senesinde Dürzî inançlarını insanlara açıkça ilan eden ilk kişidir. Bu sebeple fırka onun adına nispetle Dürzilik olarak şöhret bulmuştur. ed-Derezi'nin ırkı kökeni hakkında iki farklı iddia bulunmaktadır: 1- Anuştekin isminden hareketle Türk kökenli olduğu (İbn Zâfir, Cemalü'd-Din Ali, *Ahbârü'd-Düveli'l-Münkati'a*, thk. Andoria Ferre, Kahire 1972, s. 53) 2- Fars kökenli olduğu (el-Antâkî, Yahya b. Said b. Yahya, *Tarihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Silati Tarihi Otiha*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Trablus 1990, s. 334). Mısır'a geldiği tarih hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Resailü'l-Hikme'deki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta Hamza b. Ali ile birlikte hareket eden ed-Derezi, el-Hâkim bi-Emrillah tarafından para basma işlerinin başına getirildikten sonra Hamza b. Ali'den uzaklaştı (Bkz. Resâilü'l-Hikme, *el-Ğâye ve'n-Nasîha*, 10/93). ed-Derezi'nin 408/1017 senesinde daveti açıkça ilan etmesiyle birlikte Kahire'de büyük çapta karışıklıklar meydana geldi. Bazı tarihçiler ed-Derezi'nin bu karışıklıklar esnasında Kahire'de öldürüldüğünü rivayet etmektedir (Bkz. el-Antâkî *a.g.e.*, s. 340; el-Makrîzî, Takıyyü'd-Din Ahmed b. Ali, *İttî'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbârî'l-Eimmeti'l-Fatimiyyine'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kaihre 1996, 2/113). Dürzi yazarlar ise ed-Derezi'nin 410/1019 senesinde öldürüldüğünü ileri sürmektedir (Bkz. Makarem, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 20-22; Abu Izzeddin, Nejla M, Nejla M., *ed-Dürüz fi't-Tarih*, Beyrut 1985, s. 132).

³ Ezoterik: Herkesin anlaması için yazılmamış, yalnızca bir kurum ya da bir okulda, bir mezhepte veya belli bir alanda, oldukça ileri bir düzeye ulaşmış kişiler için saklanan, yalnızca onlar tarafından anlaşılabilir olan inanç, ideoloji ya da öğretiler için kullanılan bir terim. Bkz. Cevzici, Ahmet, "Ezoterik", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s.328.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Şenzyebek, Aytekin, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s. 70-74.

kanın gizli teşkilatlanma ve taraftar toplama metodunu da aynen benimsemiştir. Bu sebeptendir ki tarihi kaynaklarda fırkanın müjdeleme dönemi ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte fırka mensubu bazı araştırmacılar tarafından *Muhtasaru'l-Beyân* ve *Umdetü'l-Ârifin* gibi Dürzi kaynaklara dayanılarak bu dönemle ilgili bilgiler nakledilmektedir. Buna göre Müjdeleme Dönemi, el-Hâkim bi-Emrillah'ın hilafet makamına getirildiği 386/996 senesinde başlar ve 21 yıl gizli olarak devam eder. Bu dönemde davet, Hamza b. Ali liderliğinde, Selame b. Abdilvehhab es-Samiri, Vehb el-Kuraşi ve İsmail et-Temimi tarafından teşkilatlanmasını tamamlar.⁵

2- Açık Davet Dönemi: Bu dönem Hamza b. Ali ile liderlik mücadelesine giren ve bu sebeple Dürzîler tarafından "zıdd" olarak kabul edilen Anuştekin ed-Derezi'nin 408/1017 senesinde fırkanın inançlarını insanlara açıkça ilan etmesiyle başlar; Muktena Bahauddin'in davete giriş çıkışları yasaklayarak gaybete girdiği 434/1042 senesine kadar devam eder. Fırkanın inançlarının yegâne kaynağı konusunda olan risaleler bu dönemde yazılmıştır.

3- 434/1042 Sonrası Dönem: Bu tarihten itibaren Dürzîlik, Hamza ve diğer hudûdun ortaya koyduğu prensiplerden başkasını bünyesine almayan, davete girmek isteyenleri kabul etmeyen, aynı şekilde davetten ayrılmak isteyenlere de müsamaha göstermeyen, tam anlamıyla kapalı bir mezhep haline dönüşmüştür.⁶

Dürzi inançlarının yegane kaynağı olarak kabul edilen Resailü'l-Hikme metinleri 408-434/1017-1042 tarihleri arasında yazılmıştır. Bu risalelerden yalnızca *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr'*⁷ yazım tarihi Zilkade 400/Haziran 1010'dur. Bununla birlikte zikredilen risale İsmaili söylemlere uygun olarak yazılmıştır ve içerik olarak Dürzî inançları ile herhangi bir bağlantısı yoktur.

Resailü'l-Hikme mecmuası içerisinde yer alan risalelerin 36'sında yazım tarihi ile ilgili kayıt düşüldüğü halde 75 tanesinde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Tarih kaydı düşülmüş olan risaleler incelendiği zaman, açık davet döneminde belirli aralıklarda risale yazımının durduğu görülmektedir. Hamza b. Ali'nin ilk gaybetinin gerçekleştiği 409/1018 senesinde, davetin duraksaması ve ed-Derezî liderliğindeki zıddların⁸ faaliyetlerini yoğunlaştırması gerekçe gösterilerek risale yazımına ara verilmiştir. Yine Zilkade 411/Şubat 1021 tarihinde yazılan *Nüşatü's-Sicillü'l-lezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim* risalesi ile Muharrem 418/Şubat 1027 senesinde yazılan *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr* risalesi arasında da kayıtlı herhangi bir risale bulunmamaktadır.

⁵ Bkz. Makarem, *a.g.e.*, s. 15-16; Abu Izzeddin, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984, s. 103.

⁶ Öz, Mustafa, "Dürzîlik", *DİA*, İstanbul 1994, 10/43.

⁷ Resailü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr*, 2/35-36.

⁸ Zıdd kavramı Dürzî akidesinde biri özel diğeri de genel olmak üzere iki anlamda kullanılır. Özel anlamda Dürzî yaratılış inancında ilk yaratılan varlık olarak kabul edilen el-Aklü'l-Küllî'den (safi nurdan yaratılmıştır) sonra safi zulmetten (karanlıktan) yaratılan ikinci varlık ez-Zıddü'r-Ruhani'yi ve onun insani suretteki tecellilerini ifade eder. Genel anlamda ise Dürzî davetini kabul etmeyen ya da önce kabul edip sonra irtidat eden mürtedler için kullanılan bir terimdir.

Dürzî fırkasının temel prensiplerinden birisi “sırrilik”tir. Müjdeleme döneminde Fatımi İsmaili davet metodunu uygulayan fırka bütün faaliyetlerini tam bir gizlilik içerisinde yürütmüştür. Açık davet döneminin başladığı 408/1017 senesiyle el-Hâkim bi-Emrillah’ın ortadan kaybolduğu 411/1020 tarihleri arasında yazılan risalelerde gizlilik prensibine hemen hemen hiç vurgu yapılmadığı görülmektedir. Bu süreçte yazılan risalelerde Dürzî tevhid akidesi bütün açıklığıyla ortaya konulmaktadır. Özellikle el-Hâkim bi-Emrillah’ın ortadan kaybolmasından sonra yazılan risalelerde ise gizlilik sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu noktadan hareketle denilebilir ki fırka liderleri, davet üzerindeki baskı ve şiddetin arttığı dönemlerde sırrilik prensibini öne çıkartmışlardır.

Gerek müjdeleme döneminde ve gerekse açık davet döneminde fırka taraftar kazanma faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Muktena Bahauddin’in gaybete girdiği 434/1042 senesinden itibaren Dürzilik, taraftar kazanma metodunu terk ederek, müjdeleme ve açık davet dönemlerinde fırkanın inançlarını kabul eden topluluklarla yetinmiştir. Bu sebeple 434/1042 senesinden itibaren fırkaya girmek isteyenler kabul edilmemiş, terk etmek isteyenlere de müsaade edilmemiştir. Yine bu tarihten itibaren davet, fırka dışındaki topluluklara karşı sırrilik prensibini en koyu şekliyle uygulamıştır. Hamza b. Ali’nin “Hikmet’i ehil olmayanlardan koruyunuz... Onları ehil olmayanlara teslim eden kimse hak yoldan çıkmıştır”⁹ sözleriyle; Muktena Bahauddin’in fırka mensupları üzerindeki baskı ve şiddetin arttığı dönemlerde toplantıların gizlilik içerisinde yapılmasını¹⁰ emreden ifadeleri ve şifreli yazdığı risaleler referans alınarak Resailü’l-Hikme metinlerinin korunmasında ve davetle ilgili işlerin tam bir gizlilik içerisinde yürütülmesinde aşırı hassas davranılmıştır. Dürzî toplumu ukkal ve cühhal olmak üzere iki toplumsal sınıfa bölünmüş; cühhal sınıfının ilk dört risale haricindeki diğer risaleleri okuması yasaklanmış; ukkal sınıfı da kendi içerisinde belirli tabakalara ayrılarak her bir sınıf mensubu şeyhin okuyabileceği risaleler belirlenmiştir. Yani risalelerin tamamını talim etme ehliyeti yalnızca ukkal sınıfının en üst mertebesindeki şeyhlere verilmiştir. 434/1042 sonrası dönemde Resailü’l-Hikme metinleri fırka dışından herhangi bir kimsenin eline geçmemesi için özel mahfillerde gizlenmiştir.

Bu noktada aklımıza şu soru gelebilir: Gizliliğe ve risalelerin muhafazasına bu kadar önem verilmesine rağmen Resailü’l-Hikme mecmuası nasıl gün yüzüne çıkmıştır ve “ehil olmayanların” eline nasıl geçmiştir?

Hitti’nin bildirdiğine göre Avrupa’ya intikal eden ilk risale nüshaları 1700’de, Suriyeli bir doktor olan Nasrullah b. Celde tarafından XIV. Louis’e hediye edilmiş olup halen Bibliothèque Nationale’de bulunmaktadır.¹¹ Dürzî mabetlerinde gizlenen risalelerin dünyanın çeşitli yerlerine dağılması ise 1838 tarihinde M. Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın Vadi’t-Teym bölgesini işgal etmesinden sonraya rastlamaktadır. Vadi’t-Teym bölgesini işgal eden İbrahim Paşa’nın Mısırlı askerleri, Dürzî mabetlerine girerek burada gizlenen risale nüshalarını, şerhlerini ve diğer eşyaları ganimet olarak almışlardır. Bu hadiseden sonra yazma Dürzî risaleleri

⁹ Bkz. Resailü’l-Hikme, *Risâletü’l-Tahzîr ve’t-Tenbih*, 33/244.

¹⁰ Bkz. Resailü’l-Hikme, *Risâletü Cebeli’s-Sümmâk*, 98/791-792.

¹¹ Bkz. Hitti, Philip K., *The Origins of the Druze People and Religion*, New York 1928, s. 25.

dünyanın farklı kütüphanelerine intikal etmiş ve diğer dillere çevrilmiştir.¹² 1935 senesinde Cebelü'd-Durûz'da gerçekleşen Dürzî ihtilalinden sonra ise mezheple ilgili eserler açıkça basılıp yayınlanmaya başlamıştır.¹³ Günümüzde, dünyanın farklı ülkelerindeki pek çok resmi ve özel kütüphanelerde yazma risale nüshaları bulunmaktadır.¹⁴

Resailü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan 111 risalenin tasnifinde iki farklı sistem kullanılmıştır: 1- Dörtlü tasnif sistemi 2- Altılı tasnif sistemi. Her iki tasnif sisteminde de risalelerin sayıları ve tertibi aynılık arz eder.

Dürzîlik üzerine yaptıkları araştırmalarla tanınan Muhammed Kamil Hüseyin, Abdurrahman Bedevi ve Silvestre de Sacy eserlerinde dörtlü tasnif sistemine göre risalelerin dağılımına yer vermişlerdir.¹⁵ Ancak De Sacy'nin tasnifinde diğer eserlerde yer alan 111 risaleye *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Esrar ve Mecalisü'r-Rahme li'l-Evliyai' ve'l-Ebrar ve er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Mecalisi'r-Rahme* isimli risaleler de eklenerek toplam 113 risale bulunmaktadır. Bununla birlikte De Sacy, Hamza senelerinin¹⁶ 9'unda (417/1026) yazıldığı zikredilen risaleler hakkında verdiği bilgilerde, her iki risalenin de Muktenâ Bahâuddîn'e nispet edildiğini ancak risalelerin üslubunun onun diğer risalelerindeki üslubundan oldukça düşük seviyede olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra her iki risalenin de Hamza b. Ali'nin öğretilerine zıt söylemler ihtiva ettiğini, dolayısıyla bu risalelerin davetten irtidat etmiş kimselerce yazılmış olabileceğini bildirmektedir.¹⁷

Dörtlü tasnif sistemine göre tertip edilen Resâilü'l-Hikme kitapları içerisinde yer alan risaleler şunlardır:

1. Kitap: 14 risaleden oluşmaktadır. 1. risale olan Nüşatü's-Sicilli'l-lezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Çaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim¹⁸ risalesiyle başlar, 14. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe*¹⁹ ile sona erer.

¹² Bkz. Şenzyebek, Aytekin, *Dürzîlik, Doğuşu ve Temel Prensipleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2001, s. 47-48; Hitti, *a.g.e.*, s. 25; Firro, Kais M., *A History of the Druzes*, Leiden 1992, s. 66-79; İzmirlî, İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, c. 1, sy. 2, İstanbul 1926, s. 36.

¹³ Bkz. Öz, "Dürzîlik", *DİA*, 10/40; Talî, Emin Muhammed, *Aslü'l-Muvahhidîn ed-Dürûz ve Usûlühüm*, Beyrut 1971, s. 11.

¹⁴ Risale yazmalarının bulunduğu kütüphaneler için Bkz. *Resâilü'l-Hikme (Mukaddime)*, s.11-12; Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, 2/516-518; Yasin, Enver-es-Seyyid, Vâil-Seyfullah, Bahâuddîn, *Beyne'l-Akl ve'n-Nebiyy*, Paris 1981, s. 22-23.

¹⁵ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 90-100; Bedevî, *a.g.e.*, 2/519-547; De Sacy, Silvestre, *Exposé De La Religion Des Druzes*, Paris 1938, 1/CCCCLXVI-DXIV.

¹⁶ Hamza Seneleri: Dürzîler tarafından geliştirilmiş olan fırkaya has bir takvimdir. Bu takvim Dürzî davetinin açık olarak ilan edildiği 408/1017 senesiyle başlar. Hamza b. Ali'nin ilk gaybetinin gerçekleştiği H. 409 senesi ise davetin duraksaması ve ed-Derezî liderliğindeki zıtların faaliyetlerini yoğunlaştırması gerekçe gösterilerek takvim sistematîğinden çıkartılmıştır. Bu sebeple, Hamza senelerinin birincisi H. 408, ikincisi H. 410, üçüncüsü H. 411... olarak devam eder.

¹⁷ Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/CCCCXCV-CCCCXCVI.

¹⁸ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicilli'l-lezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Çaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim*, 1/27-34.

¹⁹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe*, 14/146-159.

2. Kitap: 26 risaleden oluşmaktadır. 15. risale olan er-Risâletü'd-Dâmiğa li'l-Fâsık. Er-Reddü 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr²⁰ ile başlar, 40. risale olan Şi'run'n-Nefs ve ma Tefiki İlla Billâh²¹ ile sona erer.

3. Kitap: 28 risaleden müteşekkildir. 41. risale olan el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn²² ile başlar, 68. risale olan el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliiyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar²³ ile sona erer.

4. Kitap: 43 risaleden müteşekkildir. 69. risale olan *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Sülleli Hayati'l-Mûkinîn*²⁴ ile başlar ve son risale olan *Menşûru'l-Ğaybe*²⁵ ile sona erer.²⁶

Dürzî Kutsal Risaleleri, 111. ve son risale olan *Menşûru'l-Ğaybe*'nin yazılışından (434/1042) yaklaşık 3 asır sonra İsa et-Tenuhi tarafından 6 kitapta cem edilmiş²⁷, es-Seyyid Cemalü'd-Din Abdullah et-Tenuhi (820-884/1417-1479)²⁸ tarafından, elimizdeki nüshada birinci cüzün ilk dört sırasında yer alan sicillerin eklenmesiyle son halini almıştır. Altılı tasnif sisteminde yer alan ilk kitap "es-Siyer"; ikinci kitap "er-Redd"; üçüncü kitap "el-Cüz"; dördüncü kitap "el-İkâz"; beşinci kitap "el-Mi'râc"; altıncı kitap ise "et-Tevbih" olarak isimlendirilir.²⁹

Altılı tasnif sistemine göre tertip edilen Resâilü'l-Hikme kitapları içerisinde yer alan risaleler şunlardır:

1. Kitap: 14 risaleden müteşekkil olup 1. risale olan Nüşatü's-Sicilli'l-lezî Vücede Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fi Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmü'l-Hâkim risalesiyle başlar, 14. risale olan er-Risâletü'l-Mevsûme bi-Sebebi'l-Esbâb ve'l-Kenzü limen Eykane ve'stecâbe ile sona erer.

2. Kitap: 26 risaleden müteşekkil olup 15. risale olan er-Risâletü'd-Dâmiğa li'l-Fâsık. er-Reddü 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr risalesiyle başlar ve 40. risale olan Şi'run'n-Nefs ve ma Tefiki İlla Billah ile sona erer.

3. Kitap: 15 risaleden müteşekkil olup 41. risale olan el-Vesâyâ's-Seb'a li'l-Muvahhidîn (el-Cüzü'l-Evvel mine's-Seb'ati Eczâin olarak da isimlendirilir) ile başlar ve 55. risale olan er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şerî'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezdâd³⁰ ile sona erer.

²⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'd-Dâmiğa li'l-Fâsık. Er-Reddü 'ala'n-Nusayrî Le'anehü'l-Mevlâ fi Külli Kevr ve Devr*, 15/163-174.

²¹ Resâilü'l-Hikme, *Şi'run'n-Nefs ve ma Tefiki İlla Billah*, 40/288-289.

²² Resâilü'l-Hikme, *el-Vesâyâ es-Seb'a li'l-Muvahhidîn*, 41/309-319.

²³ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliiyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar*, 68/538-551.

²⁴ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Sülleli Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

²⁵ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru'l-Ğaybe*, 111/841-843.

²⁶ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 90-100; Bedevî, *a.g.e.*, 2/519-547; De Sacy, *a.g.e.*, 1/CCCCLXVI-DXIV

²⁷ Bkz. Firro, Kais M., "Druzes", *Encyclopaedia of the Qur'an*, Brill 2001, 1/554.

²⁸ Cemalü'd-Din Abdullah et-Tenuhi hakkında bkz. Muhammed Halil Paşa, *Mu'cemü A'lâmi'd-Dürûz*, Beyrut 1990, 1/280-282; Firro, *a.g.m.*, s. 556-557.

²⁹ Bkz. Yasin v.d., *a.g.e.*, s. 21-22.

³⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi't-Te'akkubi ve'l-İftikâd li Edâi mâ Bakıye 'aleynâ min Hedmi Şerî'ati'n-Nasâra el-Fesakati'l-Ezdâd*, 55/417-432.

4. Kitap: 13 risaleden müteşekkil olup 56. risale olan el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-Îkâz ve'l-Bişâre li Ehli'l-Ğafle ve Âli'l-Hakki ve't-Tahâre³¹ ile başlar ve 68. risale olan el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-Îmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar³² ile sona erer.

5. Kitap: 7 risaleden müteşekkil olup 69. risale olan er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn³³ ile başlar ve 75. risale olan Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vîl Ellezîne Yüçibûne Tekrâra'l-Âlihe fi'l-Akmisati'l-Muhtelif³⁴ ile sona erer.

6. Kitap: 36 risaleden müteşekkil olup 76. risale olan Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles³⁵ ile başlar ve 111. risale olan Menşûru'l-Ğaybe³⁶ ile sona erer.

Gerek dörtlü ve gerekse altılı tasnif sistemine göre düzenlenen Resailü'l-Hikme mecmuasındaki sıralamada yazım tarihlerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Örneğin mecmuanın ilk risalesi olan *Nüşatü's-Sicilli'l-lezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-Îmâmü'l-Hâkim'in*³⁷ yazım tarihi Zilkade 411/Şubat 1021 iken ikinci risale olan *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr'in*³⁸ yazım tarihi Zilkade 400/Haziran 1010'dur. Bununla birlikte Resailü'l-Hikme koleksiyonunda yazarlara göre kabaca bir sıralamanın takip edildiği söylenebilir. Buna göre ilk 4 risale Fatimi devlet yetkilileri tarafından İsmaili söylemlere uygun olarak; Lahik tarafından yazılan 25. risale hariç 5. risaleden 35. risaleye kadar Hamza b. Ali; 36. risaleden 40. risaleye kadar İsmail et-Temimi; 41. risaleden 111. risaleye kadar olan bölümün de Muktena Bahaüddin tarafından fırka inançlarına uygun olarak yazılan risalelerin yoğun olarak bulunduğu görülmektedir. Burada net bir ifade kullanmamamızın sebebi zikredilen risaleler içerisinde yazar hakkında herhangi bir isim, sıfat, lakabın bildirilmediği ve "yazarı meçhul" olarak isimlendirilen risalelerin bulunmasıdır.

Resailü'l-Hikme koleksiyonu içerisinde yer alan 111 risaleyi yazılış gayesi ve içeriğine göre incelediğimizde 13 ayrı başlık altında tasnif edebiliriz:

1- Dürzî Öğretileriyle Bağlantısı Olmayan Risaleler 2- Taklid (Görevlendirme) Risaleleri 3- Tevbih (Azarlama, Ayıplama, Kınama) Risaleleri 4- Dua, Münacat ve Öğüt Risaleleri 5- Tarihi Bilgiler İçeren Risaleler 6- Davet Risaleleri 7- Şifreli

³¹ Resailü'l-Hikme, *el-Mevsûmetü bi Risâleti'l-Îkâz ve'l-Bişâre li Ehli'l-Ğafle ve Âli'l-Hakki ve't-Tahâre*, 56/435-441.

³² Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-Îmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar*, 68/538-551.

³³ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi Mi'râci Necâti'l-Muvahhidîn ve Süllemi Hayati'l-Mûkinîn*, 69/583-595.

³⁴ Resâilü'l-Hikme, *Zikrû'r-Redd 'alâ Ehli't-Te'vîl Ellezîne Yüçibûne Tekrâra'l-Âlihe fi'l-Akmisati'l-Muhtelif*, 75/678-683.

³⁵ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles*, 76/687-696.

³⁶ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru'l-Ğaybe*, 111/841-843.

³⁷ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicilli'l-lezî Vüçide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-Îmâmü'l-Hâkim*, 1/27-34

³⁸ Resâilü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr*, 2/35-36.

Risaleler 8- Ahd ve Misak Risaleleri 9- Mükatebe ve Menşur Risaleleri 10- Fırka Muhaliflerinin Eleştirilerine Cevap Risaleleri 11- Dürzî Akidesini Açıklayan Risaleler 12- Semavi Dinlerin ve Mezheplerinin İnançlarını Dürzî Akidesi Doğrultusunda Te'vil Eden Risaleler 13- Muamelatla İlgili Risaleler.

Bu makalemizde Resâilü'l-Hikme mecmuası içerisinde yer alan risalelerle ilgili olarak yapmış olduğumuz yukarıdaki tasnifte yer alan ilk yedi başlık altında toplanan risaleleri ele alacak; bu risalelerin yazılış gayeleri ve içerikleri hakkında bilgiler sunacağız.

Makalemizde esas aldığımız Resâilü'l-Hikme mecmuası altılı tasnife göre düzenlenmiş 111 risaleden oluşan ve Dâr liecli'l-Ma'rife tarafından Lübnan'da, 1986 senesinde tek cilt halinde neşredilen beşinci baskıdır. Mukaddime bölümüyle birlikte 843 sayfa olan eser, içerisinde yer alan risalelerden bazılarının yazma nüshalarının fotokopilerini ihtiva etmekte olup yayınevi tarafından yapılan şerhlerle kullanışlı bir mahiyet arz etmektedir.

A- DÜRZÎ ÖĞRETİLERİYLE BAĞLANTISI OLMAYAN RİSALELER

Bu sınıf içerisinde ele alacağımız risaleler Fatımi devlet yetkilileri tarafından İsmaili söylemlere uygun olarak yazılmıştır. Risaleler Besmele ile başlar ve son Peygamber olarak Hz. Muhammed'e salât ve selam getirilir. En önemlisi de bu risalelerde el-Hâkim bi-Emrillah ilah değil yalnızca Emiru'l-Mü'minin'dir. Bu sınıf içerisinde yer alan risalelerin hiçbirinde Dürzî öğretileriyle ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

1- Nüşatü's-Sicillü'l-lezî Vüicide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmi'l-Hâkim³⁹

Zilkade 411/Şubat 1021 senesinde yazılmıştır. M. Kamil Hüseyin bu risalenin ya Mısır'daki Divanü'l-İnşa kâtipleri tarafından ya da İsmaili dai Hamidüddin el-Kirmanî tarafından yazılmış olma ihtimalinden bahseder.⁴⁰ Risale Besmele ile başlar. el-Hakim bi-Emrillah'tan "Emiru'l-Mü'minin", "Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve dostu" olarak bahsedilir. Risalede insanlar İslâm'ın farzlarını ve hükümlerini yerine getirmeye çağrılmakta; Kur'an'la insanların tümüne bir uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderilen Hz. Muhammed ve soyundan gelen yol gösterici imamlara salât ve selam getirilmektedir. Risalenin üslubu ve kullanılan lafızların çoğunun Kur'ani olduğu görülmektedir.⁴¹

2- es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr⁴²

Zilkade 400/Haziran 1010 senesinde yazılmıştır. Yazarı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Risalenin Dürzî akidesinin açıkça ilan edildiği 408/1017'den önce yazılmış olması dikkat çekmektedir. Halkın içki içmekten men edildiği bu risale üslup olarak *es-Sicillü'l-Muallak* risalesi ile aynilik arz eder. Risale-

³⁹ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicillü'l-lezî Vüicide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmi'l-Hâkim*, 1/27-34.

⁴⁰ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 90.

⁴¹ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü's-Sicillü'l-lezî Vüicide Mu'allakan 'ale'l-Meşâhidi fî Ğaybeti Mevlânâ el-İmâmi'l-Hâkim (es-Sicillü'l-Muallak)*, 1/27.

⁴² Resâilü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr*, 2/35-36.

nin içeriğinde Dürzî tevhid akidesi ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Risale Besmele ile başlar, Hz. Muhammed'e salât-ü selam getirerek devam eder. el-Hakim bi-Emrillah'tan "Emiru'l-Mü'minin" olarak bahsedilir.

3- Haberu'l-Yehûd ve'n-Nesârâ⁴³

Risalenin yazarı ve yazım tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Risale, eman dilemek maksadıyla el-Hâkim bi-Emrillah'ın yanına gelen Yahudi ve Hıristiyan heyeti ile Halife arasında, özellikle dini konular üzerinde soru-cevap şeklinde geçen sohbeti anlatır. Risalenin içeriği sohbet esnasında halifenin yanında bulunan birinin ağzından nakledilmektedir. M. Kamil Hüseyin bu risalenin üslup olarak İsmaili dailerin risalelerine benzediğini belirtir.⁴⁴ Bu risalenin de Dürzî inançları ile hiçbir bağlantısı yoktur. Risale Besmele ile başlar. el-Hâkim bi-Emrillah ilah olarak takdim edilmez. O sadece Emiru'l-Mü'minin'dir. İslâm gerçek din, Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Rasulü'dür.

4- Nüşatü mâ Ketebehü'l-Kırmatıyyü ilâ Mevlânâ el-Hâkim bi Emrillâh Emîri'l-Müminîn 'inde Vusûlihî ilâ Mısr⁴⁵

Risale, Fatımilerin siyasi düşmanlarından olan Karmatilerin ileri gelenlerinden biri tarafından el-Hâkim bi-Emrillah'a yazılan bir mektubu ve bu mektuba Halifenin vermiş olduğu cevabı içerir. Risalede gerek yazar ve gerekse yazım tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İçerik olarak risalenin Dürzî akidesi ile ilgili herhangi bir bağı yoktur. Risale Besmele ile başlar.

B- TAKLİD (GÖREVLENDİRME) RİSALELERİ

Taklid risaleleri, Dürzî davet sistematığı içerisinde vazife yapan hudud⁴⁶, dai ve me'zunların görevlendirme yazılarıdır. Bu risalelerde görevlendirilen kimseye yüklenen sorumluluklar ile bu sorumlulukları nasıl yerine getireceğine dair açıklamalar yer alır. Taklid risalelerinde kendisine görev tevdi edilen kimselere yazar tarafından verilen lakaplar diğer risalelerin anlaşılmasında büyük katkılar sağlamaktadır.

1- Sicillü'l-Müctebâ⁴⁷

Risalenin asıl ismi *Nüşatü Sicillü'l-Müctebâ*'dır. Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Yazılış tarihi risalede belirtilmemiştir. Hamza b. Ali bu risalesinde damadı İsmail b. Mumammed et-Temimi'nin Dürzî akidesindeki mertebesini açıklamaktadır. O, ulvi hududun ikincisi en-Nefsü'l-Küllîye'nin nasuti (insani) suretidir. Ayrıca risalede et-Temimi'nin aslı olan en-Nefsü'l-Küllîye'nin Tanrı'nın 71. tecelli-

⁴³ Resâilü'l-Hikme, *Haberu'l-Yehûd ve'n-Nesârâ*, 3/37-45.

⁴⁴ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁵ Resâilü'l-Hikme, *Nüşatü mâ Ketebehü'l-Kırmatıyyü ilâ Mevlânâ el-Hâkim bi Emrillâh Emîri'l-Müminîn 'inde Vusûlihî ilâ Mısr*, 4/46.

⁴⁶ Hudud: "Had" kelimsinin çoğuludur. Dürzilikte ilk yaratılan 5 varlığa verilen isimdir ki bunlar el-Aklü'l-Küllî, en-Nefsü'l-Küllîye, el-Kelime, es-Sabık ve et-Tali'dir. Bu varlıklar Tanrı'nın insani suretteki bütün tecellilerinde O'nunla birlikte, farklı insani suretlerde tecelli etmişlerdir. Tanrı'nın 72. ve son tecelli sureti olan el-Hâkim bi-Emrillah devrine ulvi hududun tecelli ettiği insani suretler Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi, Vehb el-Kuraşi, Selame b. Abdilvehhab ve Muktena Bahauddin'dir. Detaylı bilgi için bkz. Şenzeybek, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, s. 194-252.

⁴⁷ Resâilü'l-Hikme, *Sicillü'l-Müctebâ*, 20/206-207.

si olan el-Bar devri ile 72. tecellisi olan el-Hâkim bi-Emrillah devri arasında tecelli ettiği bazı insani suretlerin isimleri de zikredilmektedir. Risalede İsmail et-Temimi, Dürzî davetinde Hamza b. Ali'den sonraki ikinci adam olarak takdim edilmektedir.

2- Taklîdü'r-Rızâ ve Sefîrû'l-Kudre⁴⁸

Hamza senelerinin 2. yılının Şevval ayında (Şevval 410/Ocak 1020) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Risalede Muhammed b. Vehb el-Kuraşî'nin Dürzî ruhani hududun üçüncüsü olan el-Kelime'nin nasuti sureti olduğu vurgulanmaktadır. İçerik olarak risalede el-Kuraşî'ye verilen lakaplar ve sorumluluklar açıklanmaktadır. Risalede her türlü olaya karşı bir tedbir olarak silah taşınması tavsiye edilmektedir. Yine hudud arasında risalelerin dolaşımı ile ilgili yürürlükteki uygulamalara işaret edilmektedir. Risalede ilgi çeken bir husus da Resailü'l-Hikme içerisinde yanlıca bu risalede Hamza b. Ali'nin iki oğlu Ali ve Hüseyin'den bahsedilmesidir.

3- Taklîdü'l-Muktenâ⁴⁹

Hamza senelerinin 3. yılı, 13 Şaban Cuma günü (Şaban 411/Aralık 1020) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Risalede Muktena Bahauddin olarak bilinen Selame b. Abdilvehhab es-Samiri'nin Dürzî ruhani hududun beşincisi olan et-Tali'nin nasuti sureti olduğu açıklanmaktadır. Risale her ne kadar Muktena Bahauddin'in görevlendirme yazısı olsa da içerisinde ruhani hududun dördüncüsü es-Sabık'ın nasuti sureti olan Ebu'l-Hayr Selame b. Abdilvehhab es-Samiri'nin taklid yazısını da içermektedir. Resailü'l-Hikme metinleri içerisinde diğer bütün hududun müstakil taklid risaleleri bulunmasına rağmen yalnızca es-Samiri'nin müstakil taklid risalesi yoktur. Risalede her iki haddin de Dürzî akidesindeki mertebeleri, lakapları ve sıfatları açıklanmaktadır. Bunun yanında "sıdk", kizb" gibi kavramların Dürzî akidesinde ifade ettiği anlamlara da yer verilmektedir.

4- Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile'ş-Şeyhi'l-Muhtâr⁵⁰

Muktena Bahauddin tarafından Hamza senelerinin 10. yılı Muharrem ayında (Muharrem 418/Şubat 1027) yazılmıştır. Lahik, Halep yakınlarındaki Riha isimli köyden Ebu'l-Fevaris el-Emir b. eş-Şeref Lahik isimli şahsın künyesidir. Bahauddin bu risalesinde Lahik'i, tevhibi davete ve akidesine olan bağlılığı, vefası ve olgunluğu sebebiyle "eş-Şeyhü'l-Muhtar (seçilmiş şeyh)", "en-Necmü's-Seyyar (gezici yıldız)" gibi övücü sıfatlarla vasıflandırmakta ve davetin daisi olarak atadığını bildirmektedir. Bu risalesinde Bahauddin, Dürzîlikteki adet üzere Lahik'ten de bir misak aldığını ve bu misaktan dolayı onun sorumlu olduğunu bildirmektedir. Ancak bu şahsın daha sonraları ulûhiyet iddia etmesi sebebiyle Bahauddin ona *Tevbîhu Lâhik*⁵¹ isimli risaleyi göndermiştir.

⁴⁸ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü'r-Rızâ ve Sefîrû'l-Kudre*, 21/208-212.

⁴⁹ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü'l-Muktenâ*, 22/213-217.

⁵⁰ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile'ş-Şeyhi'l-Muhtâr*, 45/345-348.

⁵¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Lâhik*, 77/697-704.

5- Taklidü Sükeyn⁵²

Bu risale Muktena Bahaüddin tarafından Hamza senelerinin 10. yılı Cemaziyelahir ayında (Cemaziyelahir 418/Temmuz 1027) yazılmıştır. Bahaüddin bu risalesinde Sükeyn'i Amman da dahil olmak üzere yukarı Şam bölgesinde tevhi-di daveti ikame etmeye ehil olarak gördüğünü bildirmektedir. *ed-Dürerü'l-Mudiyye'de* bildirildiğine göre "Sükeyn, ismi Mesud, nesebi Kürdî ve aslen Halep'ten olan bir şahıstır. Lahik'tan sonra Mısır'a gelmiş, davete girmiş ve misakını yazmıştır. Sonra Vadi'ye (Vadi't-Teym) gelmiş ve kendisi için bir mağara edinmiştir. Orada ilim ve amel hususunda kendisini yetiştirerek akranları arasında öne çıkmış, pek çok kişiye ağırlığını hissettirmiş ve Deccal'in (el-Hâkim bi-Emrillah'ın oğlu Ali ez-Zâhir li-İ'zazi Dinillah) baskılarına sabretmiştir. Onun bu durumu Muktena'ya ulaştığı zaman sırlarına bakmadan, yalnızca zahirine göre onu seçmiş, atamasını yapmış, "eş-Şeyhü'l-Fazıl" olarak isimlendirmiş ve övmüştür. (Sükeyn) yaklaşık 7 sene Cezire'nin ve aşiretlerin büyüklerinin şeyhliğini yapmıştır. Bu durum (Sükeyn) sırlarını ortaya çıkartana kadar devam etmiş, onda zıtlık duygusu hakim olmuştur..."⁵³ *ed-Dürerü'l-Mudiyye'de* bahsedilen "sır" ise Sükeyn'in Tanrı'nın nurunun kendine hulul ettiğini söyleyerek ulûhiyet iddia etmesidir. Sükeyn'in bu iddiası üzerine Muktena Bahaüddin *Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn*⁵⁴ isimli tevbih risalesini yazarak onu azarlamış ve davetten çıktığını bildirmiştir.

6- Taklidü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib⁵⁵

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Ancak yazılış tarihi hakkında herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bahaüddin bu risalesinde Ebu'l-Ketâib isimli birini Beyza ve Saîd beldelerinin tümünde (Mısır'daki bir mıntika ismi) Dürzî davetini yaymak ve davete intisap edenlerden misak almakla görevlendirdiğini bildirmektedir. De Sacy buradaki Beyza'nın *Mükatebe ila Ehli'l-Küdeyyeti'l-Beyzâ*⁵⁶ risalesindeki el-Küdeyyeti'l-Beyza olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁷ Risalenin mukaddime bölümünde bildirildiğine göre Ebu'l-Ketâib, Bahaüddin'in bu risalesi kendisine ulaştığı zaman böyle önemli bir görev karşısında kendisini yetersiz hisseder. Bu sebeple hem görevden ictinab etmek hem de istirahata çekilmek gayesiyle Şam'a göçmeye karar verir. Bu durum Bahaüddin'e bildirildiği zaman o Ebu'l-Ketâib'e *Mükâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib*⁵⁸ isimli risaleyi göndererek ondan kendisini toplamasını ve görevini sürdürmesini ister. Ebu'l-Ketâib bu risale kendisine ulaşınca oradaki nasihati ve azarlamayı anlar, kararından vazgeçer ve Dürzî davetinin bir me'zunu olarak faaliyetlerine devam eder.⁵⁹

⁵² Resâilü'l-Hikme, *Taklidü Sükeyn*, 46/349-353.

⁵³ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Taklidü Sükeyn*, 46/349.

⁵⁴ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn*, 78/705-719.

⁵⁵ Resâilü'l-Hikme, *Taklidü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib*, 47/354-356.

⁵⁶ Resâilü'l-Hikme, *Mükatebe ila Ehli'l-Küdeyyeti'l-Beyzâ*, 23/218.

⁵⁷ Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/CCCCLXXXVII.

⁵⁸ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib*, 89/767-768.

⁵⁹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Taklidü's-Şeyh Ebi'l-Ketâib*, 47/354.

7- Taklîdü'l-Emîr zi'l-Mehâmid Keşîlü'l-Muvahhidîn Ebi'l-Fevâris Mi'dâd b. Yusuf es-Sâkin bi-Filecceyn⁶⁰

Muktena Bahauddin tarafından tarihsiz olarak yazılmış bir atama risalesidir. Zi'l-Mehâmid'in asıl ismi Mi'dad b. Yusuf, künyesi Ebu'l-Fevâris'tir. Aslen Filistin'in Bîre şehrinden olan zi'l-Mehâmid, risale yazıldığı zaman Fillicîn'de ikamet etmekteydi. *ed-Dürerü'l-Mudiyye'de* anlatıldığına göre zi'l-Mehâmid kahraman bir şahsiyettir. Vadi't-Teym'de, Ebu Cuma isimli şahsın evinde bir araya gelen söz dinlemez davet düşmanlarını öldürdüğünden bahsedilir. Rivayete göre Emir zi'l-Mehâmid, mezhep düşmanlarının toplandığı yerin yakınına geldiğinde Ebu Cuma'nın pınardan su dolduran salih kızına rastlar. Ona davet düşmanlarının nerede olduğunu sorar. Kız da onların babasının yanında, kendi evlerinde olduğunu söyler. Zi'l-Mehâmid kıza onları öldürmek üzere geldiğini açıklar. Kız ona yardımcı olacağını söyler. Evdekiler uyuduğu zaman kız lamba ile zi'l-Mehâmid'e işaret verir. O da saklandığı yerden çıkarak evdekileri öldürür. Yalnızca Sükeyn bu saldırıdan kurtulur.⁶¹ De Sacy Ebu'l-Fevâris'in Sükeyn'in altında bulunan bir dai olduğunu söyler.⁶²

8- Taklîdü Benî Cerrâh⁶³

Muktena Bahauddin tarafından yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşünmeden yazılmış olan bir risaledir. Başlıkta zikredilen Cerrahoğulları kabilesi Şam ve Filistin, özellikle de Remle ve civarında yoğun bir halde bulunan büyük bir kabilelerdir. Cerrahoğulları, el-Hâkim bi-Emrillah döneminde Müferric b. Dağfel b. Cerrah liderliğinde Fatımi devletine karşı bazı isyan hareketlerinde bulundu. 388/998'de Filistin'deki Cerrahilerin lideri Müferric b. Dağfel b. Cerrah, Remle'de bağımsızlığını ilan etti. Bercevan tarafından gönderilen Fatımi ordusu isyanı bastırdı. Müferric bu saldırıdan kaçarak kurtuldu. Daha sonra eman dileyen Müferric affedildi.⁶⁴ 402/1011 senesine gelindiğinde Müferric b. Dağfel, hayalindeki Filistin'de bağımsız bir devlet kurma düşüncesini gerçekleştirmek için Fatımilerin Şam'daki Türk kökenli valisi Yaruktekin'i tuzağa düşürerek öldürdü. Hemen ardından da Güney Filistin'in en büyük kenti olan Remle'yi ele geçirdi. Bu esnada Mekke emiri olan ve başlangıçta Fatımiler adına hutbe okutan Ebü'l-Fütuh Hasan b. Ca'fer, 400/1010 senesinde, kendisini "Raşid Billâh" lakabıyla halife ilan etti. Ebü'l-Fütuh'un bölgedeki simgesel öneminden istifade etmek isteyen Müferric b. Dağfel onu Remle'ye davet etti ve ona biat etti.⁶⁵ Böylece Filistin ve Hicaz'da hutbeler Ebü'l-Fütuh adına okunmaya başladı. Bu durum üzerine el-Hâkim bi-Emrillah çeşitli vaatler, para ve hediyelerle gerek Müferric b. Dağfel'i ve gerekse Ebü'l-Fütuh'u ikna etti. Bunun üzerine Ebü'l-Fütuh Mekke'ye geri döndü ve yeniden el-

⁶⁰ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü'l-Emîr zi'l-Mehâmid Keşîlü'l-Muvahhidîn Ebi'l-Fevâris Mi'dâd b. Yusuf es-Sâkin bi-Filecceyn*, 48/357-360.

⁶¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü'l-Emîr zi'l-Mehâmid Keşîlü'l-Muvahhidîn Ebi'l-Fevâris Mi'dâd b. Yusuf es-Sâkin bi-Filecceyn*, 48/357.

⁶² Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/CCCCLXXXVII

⁶³ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Benî Cerrâh*, 49/361-364.

⁶⁴ Bkz. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1966, 9/120; el-Antâkî, *a.g.e.*, 241-243; Öz, Mustafa, "Hâkim Biemrillah", *DİA*, İstanbul 1997, 15//200.

⁶⁵ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 291-292.

Hâkim adına hutbe okuttu. Ancak Filistin'deki üstün konumunu sürdüren Müferric b. Dağfel liderliğindeki Cerrahiler yerli halkı tehdit etmeye, Hicaz'dan gelen hacı kabilelerini soymaya başladılar. Bunun üzerine el-Hâkim, Ali b. Ca'fer b. Fellah komutasındaki bir orduyu Remle'ye sevk etti. Yapılan savaşta Müferric ve ordusu mağlup oldu. Bu yenilgi üzerine Müferric ve oğlu Hassan, yaklaşık iki sene boyunca çölde kaçak yaşadı. Babasının ölümü üzerine Hasan kendi oğlunu el-Hâkim'e yolladı ve eman diledi. el-Hâkim'de onu affederek huzuruna çağırdı ve ona bol ikramda bulundu.⁶⁶

Muktena Bahauddin bu risalesinde yukarıda bahsettiğimiz Müferric'in Ca-bir ve Zemmah isimli iki oğlunu bölgedeki Dürzî topluluğunun lideri olarak seçtiğini, o ikisini davetin daileri olarak tayin ettiğini bildirmektedir. Bu risalenin üslubu Bahauddin'in yazdığı diğer taklid risalelerine benzemekle birlikte burada mürtedlere karşı daha sert bir üslup kullanıldığı, ahiret günü ve o günde zıtların durumuyla ilgili daha korkutucu tasvirler yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu da Bahauddin'in davetteki irtidat hareketlerinden iyice bunaldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

C- TEVBİH (AZARLAMA, AYIPLAMA, KINAMA) RİSALELERİ

Tevbih risaleleri daha önce Dürzî davetini yaymada hizmet etmiş ancak sonraları farklı sebeplerle irtidat eden mürtedleri kınama, ayıplama, tahkir etme, görevden alma, yaptıklarının ve iddiaların yanlış olduğunu ispatlama ve açıklama gayesiyle yazılmış olan risalelerdir. Bu tür risalelerin daha çok el-Hâkim bi-Emrillah ve Hamza b. Ali'nin gaybete girmesinden sonra yazıldığı dikkat çekmektedir.

1- Meselen Darabehû Ba'zu Hukemâi'd-Diyâne Tevbihan limen Kassara an Hıfzî'l-Emâne⁶⁷

Risalede gerek yazar ve gerekse yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt dü-şülmemiştir. Ancak risalenin içeriğinde geçen "dailerin en küçüğü"⁶⁸ ibaresinden yazarın Muktena Bahauddin olduğu anlaşılmaktadır. Yine içerikten anlaşıldığı kadarıyla bu risale Hamza b. Ali'nin gaybetinden sonra yazılmıştır. De Sacy bu risalenin Hamza'nın halvetinde asılı olan bir mesel olduğunu ileri sürer.⁶⁹ Bahauddin bu risalesinde Muvahhidleri (Dürzîleri), "tarlanın içerisinde gezerek salya ve zehirleriyle ekini kurutan hayvanlar"a benzettiği müşrik ve mürtedlere karşı uyarmakta, onların gerçek yüzlerini tabilerine açıklamaktadır. Risalenin genel üslubundan, önce el-Hâkim bi-Emrillah'ın hemen ardından da Hamza b. Ali'nin gaybete girmesi sebebiyle davetteki parçalanmaların başladığı ve Bahauddin'in bu parçalanmaya önlem almak amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Bkz. İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabü'l-İber ve Divânü'l-Mübredei ve'l-Haber*, Beyrut 1971, 4/57; Öz, "Hâkim Biemrillah", *DİA*, 15/200; Daftary, Farhad, *The İsmailis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1992, s. 190-191; Bağlıoğlu, Ahmet, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara 2004, s. 74.

⁶⁷ Resâilü'l-Hikme, *Meselen Darabehû Ba'zu Hukemâi'd-Diyâne Tevbihan limen Kassara an Hıfzî'l-Emâne*, 43/337-339.

⁶⁸ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Meselen Darabehû Ba'zu Hukemâi'd-Diyâne Tevbihan limen Kassara an Hıfzî'l-Emâne*, 43/337.

⁶⁹ Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/CCCCCLXXXV.

2- er-Risâletü'l-Mevsume bi'l-Kâsî'a li'l-Fir'avni'd-Da'iyy el-Fazîhatü li 'Akîdeti'l-Kezzâbi'l-Ma'tûhi's-Şakiyy⁷⁰

Muktena Bahaüddin tarafından Hamza Senelerinin 18. yılı Recep ayında (Recep 426/Mayıs 1035) yazılmıştır. Risale, el-Hâkim bi Emrillah'ın ölümünden sonra onun ruhunun kendisine hulul ettiğini dolayısıyla kendisinin Tanrı'nın el-Hâkim'den sonraki tecelli makamı olduğunu ileri süren dai İbnu'l-Kürdi'nin bu iddialarının geçersizliğini ispatlamak ve onu bu hareketinden dolayı kınamak gayesiyle yazılmıştır. Burada İbnu'l-Kürdi olarak adlandırılan şahıs esasen *Taklîdü Sükeyn*⁷¹ risalesine muhatap olan Sükeyn'dir. Risalede Dürzî kıyamet günü inancıyla ilgili olarak ürpertici tasvirler yapılmaktadır.

3- Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles⁷²

Altılı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resailü'l-Hikme metinlerinde 6. cüzün ilk risalesidir. Muktena Bahaüddin tarafından yazılan risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Risalede, imamlık iddiasında bulunan İbnu'l-Berberiyye isimli bir şahsın görüşleri ortaya konularak bunların geçersizliği ispatlanmakta ve Dürzî toplumu bu şahsın görüşlerine meyletmeme hususunda uyarılmaktadır.

4- Tevbîhu Lâhik⁷³

Muktena Bahaüddin tarafından yazılan risalede yazım tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Lahik, *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr*⁷⁴ risalesi ile davette görevlendirilen bir dai idi. Bu atama yazısından sonra o pek çok iklim ve adalarda⁷⁵ yer alan dailer denetleme görevini üstlendi. Bu sebeple de kendisine "Gezici Yıldız" anlamına gelen *el-Kevkebü's-Seyyar* sıfatı uygun görüldü.⁷⁶ Dürzî davetinde bütün bu önemli görevleri üstlenmesine rağmen Lahik, ilerleyen dönemlerde ulûhiyet iddiasında bulundu. Muktena Bahaüddin de bu risalesinde onun iddialarını ortaya koyarak bunların geçersiz olduğunu ispatlamaya çalışmakta, onu tahkir etmekte ve özellikle kıyamet günüyle ilgili hatırlatmalarda bulunarak Muvahhid toplumunu bu şahsa ve görüşlerine ittiba etmeme hususunda uyarmaktadır.

5- Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn⁷⁷

Muktena Bahaüddin tarafından tarihsiz olarak yazılmıştır. Sükeyn *Taklîdü Sükeyn*⁷⁸ risalesi ile Dürzî davetindeki menzilesi açıklanan, çalışkan bir daidir. Ancak sonraları Tanrı'nın nurunun kendisine hulûl ettiğini söyleyerek ulûhiyet iddia-

⁷⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsume bi'l-Kâsî'a li'l-Fir'avni'd-Da'iyy el-Fazîhatü li 'Akîdeti'l-Kezzâbi'l-Ma'tûhi's-Şakiyy*, 64/492-499.

⁷¹ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Sükeyn*, 46/349-353.

⁷² Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu İbni'l-Berberiyye. er-Risâletü'l-Mevsûme bi'd-Dâmiğa li'l-Fâsiki'n-Necesi'l-Fâziha li-Etbâ'ihî Ehli'r-Ridde ve'l-Beles*, 76/687-696.

⁷³ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Lâhik*, 77/697-704.

⁷⁴ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Lâhiki't-Taklîdi'l-Evvel ile's-Şeyhi'l-Muhtâr*, 45/345-348.

⁷⁵ Dürzî davet teşkilatlanmasında yeryüzünün bölümlerindedir.

⁷⁶ Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, 2/540.

⁷⁷ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn*, 78/705-719.

⁷⁸ Resâilü'l-Hikme, *Taklîdü Sükeyn*, 46/349-353.

sında bulunmuştur. Sükeyn'in bu iddiaları üzerine Muktena Bahauddin Dürzî toplumunu uyarmak gayesiyle *el-Kâsî'a*⁷⁹ ve *Kitâbü Ebi'l-Yekazân*⁸⁰ risalelerini yazmıştır. *Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn* risalesi ise Sükeyn'in kendisine gönderilen Dürzî bir elçi tarafından öldürülmesinden sonra yazılmıştır. Risaleden Bahauddin'in o dönemlerde İskenderiyye'de olduğu da anlaşılmaktadır.⁸¹

6- Tevbîhu İbn Ebi'l-Husayye⁸²

Muktena Bahauddin tarafından yazılan ancak herhangi bir tarih kaydı bulunmayan risalelerdendir. Resailü'l-Hikme naşirlerinin risalenin girişinde *ed-Dürerü'l-Mudiyye'den* yaptıkları alıntıya göre İbn Ebi'l-Husayye, Şeyh Ebu'l-Meâli'nin anne bir kardeşidir. Aslen 'Îhâ'dandır. İbn Ebi'l-Husayye kardeşinin yanından ayrılarak Sükeyn'in bidatine ve Muhallâ'nın ibahasına meylettir. Kardeşi ile arası açılınca 'Îhâ ile Keferkûk arasında bir yere yerleşti. O, kendi etrafında bir cemaat oluşacağını zannediyordu. Ancak hiçbir kimse onun sözlerine itibar etmedi. Bunun üzerine yeniden Keferkûk'a döndü ve orada öldü. Orada (Keferkûk) bir mezarı ve ona nispetle *Husaviyye* olarak isimlendirilen bir cemaat vardır.⁸³ Muktena Bahauddin bu tevbih risalesini göndererek kendisinin *er-Risâletü'l-Mevsume bi'l-Kâsî'a li'l-Fir'avni'd-Da'iyi el-Fazîhatü li 'Akîdeti'l-Kezzâbi'l-Ma'tûhi's-Şakiyy*⁸⁴ ve *Kitâbü Ebi'l-Yekazân ve mâ Tefîki İllâ bi Tâ'ati Hudûdi Veliyyi'l-Emr*⁸⁵ risalelerinde ortaya koyduğu ve Hamza b. Ali tarafından haram kılınan kötülüklerden sakınmaları hususunda Muvahhidleri uyarmaktadır.

7- Tevbîhu Sehl⁸⁶

Muktena Bahauddin tarafından yazılan bu risalede yazım tarihi belirtilmemiştir. Risalenin bir kısmı manzum, diğer kısmı ise nesir tarzında kaleme alınmıştır. Bahauddin bu tevbihini ana-babasına kötü söz söyleyen ve onlara iftira atan Sehl isimli birine yazmıştır. Risalenin içeriğinde akide ile ilgili herhangi bir konu bulunmamaktadır.

8- Tevbîhu Hasan b. Mu'allâ⁸⁷

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır ve yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu risalenin mukaddime bölümünde Resailü'l-Hikme naşirleri tarafından *ed-Dürerü'l-Mudiyye'den* nakledilen bilgiye göre Hasan b. Mu'allâ başlangıçta eş-Şeyh Hasanü'l-Kebir ismi ile Dürzî davetinin emirlerine itaat ediyordu. Ancak sonraları Sükeyn ve faaliyetlerine meyletmiş, bölgedeki Dürzî davetçiler Nasr ve benzerlerinden uzaklaşmıştır. Hasan b. Mu'allâ, Sükeyn'in yazdığı bir mektubu İbn Ammar, Nasr ve Vadi cemaatinin yazısıymış gibi

⁷⁹ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsume bi'l-Kâsî'a li'l-Fir'avni'd-Da'iyi el-Fazîhatü li 'Akîdeti'l-Kezzâbi'l-Ma'tûhi's-Şakiyy*, 64/492-499.

⁸⁰ Resâilü'l-Hikme, *Kitâbü Ebi'l-Yekazân ve mâ Tefîki İllâ bi Tâ'ati Hudûdi Veliyyi'l-Emr*, 65/500-507.

⁸¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu'l-Hâibi'l-Âciz Sükeyn*, 78/707.

⁸² Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu İbn Ebi'l-Husayye*, 79/720-727.

⁸³ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu İbn Ebi'l-Husayye*, 79/720.

⁸⁴ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsume bi'l-Kâsî'a li'l-Fir'avni'd-Da'iyi el-Fazîhatü li 'Akîdeti'l-Kezzâbi'l-Ma'tûhi's-Şakiyy*, 64/492-499.

⁸⁵ Resâilü'l-Hikme, *Kitâbü Ebi'l-Yekazân ve mâ Tefîki İllâ bi Tâ'ati Hudûdi Veliyyi'l-Emr*, 65/500-507.

⁸⁶ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Sehl*, 80/728-734.

⁸⁷ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Hasan b. Mu'allâ*, 81/735-737.

Bahauddin'e götürür.⁸⁸ Durumu fark eden Bahauddin yazdığı bu tevbihte Hasan b. Mu'allâ'nın kendisine teslim ettiği mektuptan bahisle onu ayıplamakta ve tahkir etmektedir. De Sacy, İbnü'l-Kürdi (Sükeyn) tarafından öldürüldüğü iddia edilen İbn Ammar'ın (ki o Bahauddin tarafından gönderilmiş olan bir elçi idi) katl hadisesine Mu'allâ'nın da iştirak ettiğini bildirir.⁸⁹

9- Tevbîhu'l-Hâib Muhallâ⁹⁰

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmış olan risalelerdendir. "Muhallâ'nın asıl ismi Osman'dır. Çok fazla süs eşyası takması sebebiyle Muhallâ olarak isimlendirilmiştir. Eşinin ismi ise tavşana benzetilen Zeynü'l-Arab'tır. Aslen Mertehvan'dandır. Künyesi ise Ebu'l-Hayr'dır. Muhallâ köyünün ileri gelenlerinden birisidir. Dürzî davetini kabul ederek belde-
indeki şeyhlerden biri oldu. Pek çok sıkıntıya sabretti, zorluklara göğüs gerdi. Daha sonra davette kendisine sunulan nimetlerden dolayı kibirlenerek şehvetine ve ziynet sevgisine meyletti. Rivayet edildiğine göre bir gün onun yanına şeyhlerden biri gelir. O ve arkadaşlarını sarhoş bir halde görür. Şeyh, Mısır'da bulunan Bahauddin'e giderek durumu haber verir. Ertesi gün Muhallâ Mısır'a gelir. O kendi durumunu Bahauddin'in bilmediğini zannediyordu. Memleketine döndüğü zaman Bahauddin yanında hizmet eden iki kişiyle ona bu tevbih risalesini gönderir. Ancak o bu risaleyi teslim almaktan kaçınır. Bu sebeple küfre düşer ve kâfir olarak ölür."⁹¹ Bahauddin, risalesinde Muhalla'nın ibahi görüşlerine, özellikle de cinsellik konusundaki düşüncelerine vurgu yaparak onu tahkir etmekte ve Muvahhidleri ondan ve görüşlerinden sakınmaya çağırmaktadır.

10- Risâletü'l-Benâti'l-Kebîra⁹²

Muktena Bahauddin tarafından yazılmıştır ve yazım tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. *ed-Dürerü'l-Mudiyye*'de bildirildiğine göre risalede muhatap alınan "benat" önce Dürzi akideyi kabul edip daha sonra ayrılan Hilafet Saraylarındaki kızlardır.⁹³ Risalede Bahauddin önce kızları Dürzî tevhide akideyi terk etmeleri sebebiyle azarlamakta ve kınamaktadır. Ardından onlara Hikmet'i (Dürzî akidesini) korumayı tavsiye etmekte; önceki risalelerde kendileri için farz kılınmış olan durumları hatırlatmakta ve zina eden kadınlara eşlik etmenin kendilerine haram kılındığını bildirmektedir.

11- Risâletü'l-Benâti's-Sağîra⁹⁴

Muktena Bahauddin tarafından yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmeden yazılmış olan bir risaledir. Risale gerek içerik ve gerekse üslup olarak *Risâletü'l-Benâti'l-Kebîra*'nın devamı niteliğindedir.

⁸⁸ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Hasan b. Mu'allâ*, 81/735.

⁸⁹ Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/DIII.

⁹⁰ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu'l-Hâib Muhallâ*, 82/738-743.

⁹¹ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu'l-Hâib Muhallâ*, 82/738.

⁹² Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-Benâti'l-Kebîra*, 83/744-748.

⁹³ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-Benâti'l-Kebîra*, 83/744.

⁹⁴ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-Benâti's-Sağîra*, 84/749-751.

D- DUA, MÜNACAT VE ÖĞÜT RİSALELERİ

Tasavvufi bir üslupla yazılmış olan risalelerdir. Bu risalelerde Dürzî akidesine dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu bilgiler akideyi açıklayıcı, doğruluğunu ispatlayıcı tarzda değil yalnızca nasihat babındadır.

1- el-Münâcât, Münâcâtü Veliyyi'l-Hakk⁹⁵

Hamza b. Ali tarafından, Dürzî akidesine uygun olarak, el-Hâkim bi-Emrillah suretinde tecelli eden Tanrı'ya yapılmış olan bir duadır. Yazım tarihi belirtilmemiştir. Bu dua fırka mensupları tarafından en yüce dua olarak kabul edilmektedir.

2- ed-Du'âü'l-Müstecâb⁹⁶

Hamza b. Ali tarafından tarihsiz olarak yazılmış olan bir dua risalesidir. Hamza bu risalesinde bütün yaratılmışların iki temel kaynağı olan el-Aklü'l-Küllî ve en-Nefsü'l-Küllîye'yi yaratmasından dolayı Tanrı el-Hâkim bi-Emrillah'ı tesbih etmekte; yine O'nu bütün yaratılmışların sıfatlarından tenzih etmektedir.

3- et-Takdîsü Du'âü's-Sâdikîn⁹⁷

Hamza b. Ali tarafından tarihsiz olarak yazılan ve Resailü'l-Hikme metinleri içerisinde arka arkaya yayınlanmış olan üçüncü dua risalesidir. Tam isminden de anlaşılacağı üzere bu risale "Arif Muvahhidlerin kurtuluşu için sadıkların (ulvi hududun) yaptığı dua ve yüceltme"yi içermektedir.

4- el-Mevsûme bi'l-Mev'iza⁹⁸

Muktena Bahauddin tarafından Hamza senelerinin 21. yılı Cemaziyelevvel ayında (Cemaziyelevvel 429/Şubat 1038) yazılmıştır. Risale vaaz üslubunda kaleme alınmıştır. Bahauddin bu risalesinde, Muvahhidlerin davalarının hak olduğuna dair inançlarını güçlendirmek ve fırkaya daha sıkı sarılmaları için nasihatlerde bulunmakta, onlara moral takviyesi yapmaktadır. Risalede ayrıca Muvahhidlerin dalalette bulunan kâfirlerden uzak durmaları da tavsiye edilmektedir.

E- TARİHİ BİLGİLER İÇEREN RİSALELER

Bu sınıfta inceleyeceğimiz risaleler içerdiği tarihi bilgilerle temayüz etmektedir. Özellikle el-Hâkim bi-Emrillah'ın hayatı ve uygulamaları ile hilafet döneminde meydana gelen bazı hadiselerle ait detaylı bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin bir kısmı tarih ilminin klasik kaynaklarında mevcut olmakla birlikte pek çoğu detaya ait orijinal bilgilerdir.

⁹⁵ Resâilü'l-Hikme, *el-Münâcât Münâcâtü Veliyyi'l-Hakk*, 29/229-233.

⁹⁶ Resâilü'l-Hikme, *ed-Du'âü'l-Müstecâb*, 30/234-237.

⁹⁷ Resâilü'l-Hikme, *et-Takdîsü Du'âü's-Sâdikîn. Du'a li Necâti'l-Muvahhidîne'l-Ârifîn*, 31/238-239.

⁹⁸ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi'l-Mev'iza*, 87/762-764.

1- Kitâbun fîhi Hakâiku mâ Yazheru Kuddâmu Mevlânâ Celle Zikruhû mine'l-Hezl⁹⁹

Risalede, yazar ve yazım tarihi ile ilgili açık bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak üslup olarak Hamza b. Ali'nin risalelerine benzemektedir. M. Kamil Hüseyin risalenin H. 411 tarihinde yazılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtir.¹⁰⁰ Bu risalede el-Hâkim bi-Emillah'ın binek olarak altın ve gümüş süslemesi bulunmayan bir semerle semerlenmiş olan eşeği kullanması, sürekli yünden yapılmış bir elbiseyle dolaşması gibi günlük yaptığı garip fiiller tevil edilerek onun ulûhiyetinin birer delili olarak takdim edilmektedir. Bu risale el-Hâkim bi-Emrillah hakkında verdiği tarihi bilgiler yönüyle oldukça önemlidir.

2- es-Sîratü'l-Müstakîme¹⁰¹

Hamza senelerinin 2. yılı Cemaziyelevvel ayında (Cemaziyelevvel 410/Eylül 1019) Hamza b. Ali tarafından kaleme alınmıştır. Risalede el-Hâkim bi-Emrillah'ın sireti iki yönden ele alınmaktadır: 1) Dürzi inancına göre Tanrı'nın 72. tecelli makamı olan el-Hâkim bi-Emrillah'ın 71. tecelli makamı olan el-Bar devrinde geçirmiş olduğu hazırlık zuhurları ve tecellileri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Risalenin bu bölümünde ilahi dinlerin kutsal kitaplarında zikredilen, Hz. Muhammed'de dahil olmak üzere pek çok resul ve nebiye Hamza b. Ali'nin, dolayısıyla Dürzi akidesinin bakış açısı net bir şekilde ortaya konulmaktadır.¹⁰² Yine risalenin bu bölümünde Dürzî ruhani hududun ilki olan el-Aklü'l-Küllî'nin (Hamza b. Ali'nin) el-Bar devrinde gerçekleştirdiği zuhurlar hakkında da bilgiler verilmektedir.¹⁰³ 2) Risalede, VI. Fatımi halifesi olarak el-Hâkim bi-Emrillah'ın sireti hakkında, tarihi açıdan önem arz eden bilgiler verilmektedir.

3- es-Subhatü'l-Kâine¹⁰⁴

Hamza senelerinin 2. yılı Şaban ayında (Şaban 410/Aralık 1019) Hamza b. Ali tarafından yazılmıştır. Hamza bu risalesini kendisini terk ederek ed-Derezi'ye tabi olan Dürzileri kınamak ve azarlamak için yazmıştır. Risale özellikle 409/1018 sonları ile 410/1019 senesi başında meydana gelen tarihi olaylar hakkında içerdiği bilgiler açısından önemlidir. Risalede, Kahire halkının Dürzî davetini açıkça ilan eden Anuştekin ed-Derezi'ye saldırmasını, el-Hâkim bi-Emrillah'ın gerek ed-Derezi ve taraftarlarına gerekse Kahire halkına karşı takındığı tavır; yine Kahire halkının Hamza b. Ali ve taraftarlarını katletmek üzere Mescid-i Reydan'a saldırımları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

⁹⁹ Resâilü'l-Hikme, *Kitâbun fîhi Hakâiku mâ Yazheru Kuddâmu Mevlânâ Celle Zikruhû mine'l-Hezl*, 11/97-110.

¹⁰⁰ Bkz. Hüseyin, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰¹ Resâilü'l-Hikme, *es-Sîratü'l-Müstakîme*, 12/111

¹⁰² Detaylı bilgi için bkz. Şenzeybek, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzi İnanç Esasları*, s. 144-180.

¹⁰³ Detaylı bilgi için bkz. Şenzeybek, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzi İnanç Esasları*, s. 239-245.

¹⁰⁴ Resâilü'l-Hikme, *es-Subhatü'l-Kâine*, 19/202-205.

F- DAVET RİSALELERİ

Davet risaleleri başlığı altında sınıflandırdığımız risaleler ya belli bir şahsı ya da belli bölgedeki insanları Dürzî inançlarına davet etmek gayesiyle yazılmıştır. Bu tür risalelerde bazı akidevi konulara da değinilmektedir.

1- Risale ilâ Veliyyi'l-'Ahdî 'Ahdî'l-Müslimîn Abdîrrahîm b. İlyas¹⁰⁵

Hamza b. Ali tarafından yazılan risale Abdurrahim b. İlyas'a¹⁰⁶ gönderilmiştir. Risalede yazım tarihi ile ilgili olarak herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Hamza bu risalesinde Abdurrahim b. İlyas'tan Dürzî akidesini kabul etmesini ve el-Hâkim bi-Emrillah'ın nesebinden olduğu iddiasını terk etmesini istemektedir.

2- Risâletü'l-'Arab¹⁰⁷

Muktena Bahaüddin tarafından 10 Recep 422/3 Temmuz 1031 günü yazılmıştır. Risalede yazım tarihi Hamza senelerine göre değil Hicri Takvime göre kaydedilmiştir. Bahaüddin bu risaleyi Suriye, Saîd (Yukarı Mısır), Hicaz, Yemen, Basra, Kufe, Dicle ve Fırat arasında kalan bölgedeki bütün Arap şeyhlerine, özellikle de Dürzîlere liderlik eden şeyhlere yollamıştır. Risalede özelde zikredilen bölgelerde yaşayan, genelde ise bütün insanlar Dürzî tevhidi akideye iman etmeye çağrılmaktadır. Bahaüddin "ümmetlere red ve cezalandırma ile iblislerin namuslarına (şeriatlarına) ise nesh (hükümlerini bütünüyle ortadan kaldırma), tahlil (onların haram olarak nitelendirdiklerini helal olarak nitelendirme) ve tağyir (onların yerine tevhidî hikmetleri bütünüyle ikame ederek) ile hükmedecektir"¹⁰⁸ sözleriyle Hamza b. Ali'nin kıyamet gününde Muvahhidler (Dürzîler) dışında kalan diğer din mensuplarına ve inançlarına yapacakları hakkında bilgiler vermektedir.

3- el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar¹⁰⁹

Muktena Bahaüddin tarafından Hamza senelerinin 22. yılı Safer ayında (Safer 430/Kasım 1038) yazılmış ve Ahsa'daki Arap şeyhine gönderilmiştir. Bahaüddin bu risalesinde bütün Arap şeyhlerini Dürzî tevhidi akideye imana davet etmektedir. Risalenin içeriğinde Dürzî tevhidi akide hakkındaki açıklamaların yanı sıra Hamza b. Ali'nin gaybete giriş sebebi, onun bu gaybetinin kıyamete kadar devam etme nedenleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

¹⁰⁵ Resâilü'l-Hikme, *Risâle ilâ Veliyyi'l-'Ahdî 'Ahdî'l-Müslimîn Abdîrrahîm b. İlyas*, 26/223-224.

¹⁰⁶ Abdurrahim b. İlyas, el-Hâkim bi-Emrillah'ın amcasının oğludur. 404/1014 senesinde el-Hakim bi-Emrillah tarafından oğlu yerine veliaht olarak ilan edilmiş ve Şam valiliğine atanmıştır. Daha sonra halka zulmettiği gerekçesiyle görevinden alınmış ve veliahtlığı da iptal edilmiştir. Deyalı bilgi için bkz. el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 306; el-Makrîzî, *q.g.e.*, 2/104; en-Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdilvehhab, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. M. Muhammed Emin-M. Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire 1992, 28/192-193; İbn Tağrıberdî, Cemalüddin Ebi'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1970, 4/194.

¹⁰⁷ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-'Arab*, 59/463-467.

¹⁰⁸ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü'l-'Arab*, 59/463.

¹⁰⁹ Resâilü'l-Hikme, *el-Mevsûme bi Risâleti's-Sefer ile's-Sâde fi'd-Da'veti li Tâ'ati Veliyyi'l-Hakki'l-İmâmi'l-Kâimi'l-Muntazar*, 68/538-551.

G- ŞİFRELI RİSALELER

Şifreli risaleler, istenmeyen kişilerin eline geçmesi durumunda, içeriğinin anlaşılması gayesiyle ziraat, ticaret, muhasebe gibi farklı alanlarda kullanılan özel terimlerle şifrelenmiş olan risalelerdir. Bu tür risaleler özellikle irtidat hadiselerinin çoğaldığı, Dürzî toplumunun aleyhinde devlet baskısının arttığı dönemlerde yazılmıştır.

1- er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Cümeyhiriyye¹¹⁰

Muktena Bahauddin tarafından Hamza senelerinin 10. yılı Cemaziyelahir ayında (Cemaziyelahir 418/Temmuz 1027), Vadi't-Teym ve Cebel-i Lübnan'da yerleşik olan Al-i Tenûh kabilesinden olan bir kısım Dürzî dailerine gönderilmiştir. Cümeyhiriyye Batı Beyrut'ta emirleri olan Tenûhi kabilesinin bir koludur. Bu kabilenin özellikle Bîre'de bulunan şu üç emiri meşhurdur: Ebu İshak İbrahim b. Abdillâh, Ebu'l-Fezail Abdi'l-Halik b. Muhammed, Yusuf b. Musabbih. Risalede şifreli sözcüklerin ve teşbihin bolca kullanıldığı görülmektedir. Bahauddin bu risalesinde bir yandan dailerden Dürzî akidesine sahip çıkmalarını ve sabırlı olmalarını isterken diğer yandan saldırı oklarını davette haddi aşanlara yönelttiği görülmektedir.

2- el-Kitâbü'l-Menfez 'alâ Yedi Serâyâ¹¹¹

Muktena Bahauddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmıştır. Risalede geçen Serâyâ'nın Âl-i Ebi Tûrab'ın büyüklerinden olan Şeyh Ebu's-Serâyâ olması muhtemeldir. Risalede Bahauddin, Ebu's-Serâyâ'yı "eş-Şeyhu'l-Hayyirî'l-Fâzıl" olarak nitelemektedir. Şeyh Ebu's-Serâyâ aslen Akka'dandır ve orada ölmüştür. İlk bakışta risalenin dini işlerle ilgili olmadığı, aksine tamamen ticaretle ilgili olarak yazıldığı düşünülebilir. Nitekim gerek De Sacy¹¹² ve gerekse Bedevî¹¹³ bu risalenin fırka ile ilgili konularla bir bağlantısının olmadığını, risalenin tamamen ticari maksatla yazıldığını vurgulamaktadırlar. Ancak Dürzî fırkasının geçirmiş olduğu tarihi evreler incelendiği zaman görülmektedir ki özellikle Bahauddin'in fırkanın liderliğini yürüttüğü dönemde Dürzîler, gerek fırka içerisinden ve gerekse fırka dışından pek çok baskıya, irtidat hareketlerine ve zulümlere maruz kalmışlardır. Baskının şiddetlendiği dönemlerde Bahauddin, kendine bağlı dailerini korumak ve fırkanın iç meselelerinin diğer insanlar tarafından bilinmemesini önlemek amacıyla onlara gönderdiği risalelerde şifreli ibareler kullanma yoluna gitmiştir. Altılı tasnif sistemine göre tanzim edilen Resâilü'l-Hikme metinleri içerisinde bu nevi kullanımların yoğun olduğu ilk risale *el-Kitâbü'l-Menfez 'alâ Yedi Serâyâ*'dir. Risalede geçen "ticaret", "alış-veriş", "ticari mallar" gibi ibarelerle kastedilen Dürzî davetidir. Yine risalede geçen "Sicilya" ile kastedilen Şam bölgesi, "Rum" ile kastedilen ise davetten ayrılan küçük mürted topluluklardır.¹¹⁴

¹¹⁰ Resâilü'l-Hikme, *er-Risâletü'l-Mevsûme bi'l-Cümeyhiriyye*, 50/365-371.

¹¹¹ Resâilü'l-Hikme, *el-Kitâbü'l-Menfez 'alâ Yedi Serâyâ*, 92/775-777.

¹¹² Bkz. De Sacy, *a.g.e.*, 1/DI.

¹¹³ Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, 2/543.

¹¹⁴ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *el-Kitâbü'l-Menfez 'alâ Yedi Serâyâ*, 92/775, 777.

3- Mükâtebetün Tezkiratün¹¹⁵

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bahaüddin bu risalesinde de davet işleri ile ilgili olarak remizli ifadeler kullanmaktadır. Risalede köy ve büyük arazilere hükmeden ve Dürzî fırkasına karşı olan şahısların zararlarından korunmak için gizliliğe önem verilmesi istenmektedir.

4- Mükâtebetü Nasr b. Futûh¹¹⁶

Muktena Bahaüddin tarafından herhangi bir tarih kaydı düşülmeden yazılmış olan bir risaledir. Risalenin başlığında zikredilen Nasr b. Futûh, Ebu'l-Kasım Nasr b. Fütuh'tur. Aslen Meydaniyye'dendir. Mısır'a, Muktena Bahaüddin'in yanına hicret etti ve ondan istifade etti. Sükeyn azledilince onun yerine Ehlü'l-Büstan'ın başkanlığını üstlendi. Daha sonra Dımaşk'a (Şam) giderek orada davet işlerinin yürütmesinden sorumlu oldu. Fuhuş yapmakla suçlandı. Ancak daha sonra bu suçlamadan aklandı. Bütün ruhani hudud (Hamza b. Ali, İsmail et-Temimi, Vehb el-Kuraşi, Selame b. Abdilvehhab, Muktena Bahaüddin) ölünce davetin sorumluluğunu üzerine aldı ve en üst makam oldu.¹¹⁷

Risalede davet işleriyle ilgili konular rumuzlu ve şifreli ifadelerle anlatılmıştır. Örneğin risalede geçen "Ketenden sana ulaşanları satmak ve parasını tahsil etmek için uygun vakti gözet. Onun parasıyla Filistin yapımı zeytinyağı alman daha iyi olur"¹¹⁸ cümlesinde "keten" ile kastedilen *en-Nakzî'l-Hafıyy*¹¹⁹ ve Resâilü'l-Hikme, *Kitâbun fîhi Hakâik*¹²⁰ gibi remizli kullanımlardan hali olan risaleler; "zeytinyağı" ile kastedilen de İncil'dir.¹²¹

5- es-Sicillü'l-Vârid ilâ Nasr¹²²

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Risalenin başlığında zikredilen Nasr, *Mükâtebetü Nasr b. Futûh*¹²³ risalesinde adı geçen Ebu'l-Kasım Nasr b. Fütuh'tur. Risale şifreli üslupla yazılmıştır. Risalede geçen "hısas (hisseler)" ile kastedilen davete icabet eden Dürzî topluluğudur. Yine risalede geçen "rızk" kelimesi de Dürzî tevhid akidesinin yerine kullanılmıştır. Bahaüddin bu risalesinde Nasr'dan, *Tevbîhu Hasan b. Mu'allâ*¹²⁴ risalesinde de zikredilen Hasan b. Mu'allâ'nın kendisi ile ilgili olarak söyledikleri üzerinde durmamasını istemektedir.

¹¹⁵ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetün Tezkiratün*, 93/778-779.

¹¹⁶ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Nasr b. Futûh*, 94/780-784.

¹¹⁷ Bkz. Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Nasr b. Futûh*, 94/780.

¹¹⁸ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Nasr b. Futûh*, 94/782.

¹¹⁹ Resâilü'l-Hikme, *el-Kitâbü'l-Ma'rûf bi'n-Nakzî'l-Hafıyyi ve kad Ruft'a ile'l-Hazretü'l-Lâhütiyye*, 6/49-63.

¹²⁰ Resâilü'l-Hikme, *Kitâbun fîhi Hakâiku mâ Yazheru Kuddâmu Mevlânâ Celle Zikruhû mine'l-Hezl*, 11/97-110.

¹²¹ Bkz. Yasin v.d., *a.g.e.*, s. 307.

¹²² Resâilü'l-Hikme, *es-Sicillü'l-Vârid ilâ Nasr*, 95/785-786.

¹²³ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Nasr b. Futûh*, 94/780-784.

¹²⁴ Resâilü'l-Hikme, *Tevbîhu Hasan b. Mu'allâ*, 81/735-737.

6- Menşûru Remz li-Ebi'l-Hayr Selâme¹²⁵

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Risalede bu menşurun Şaban ayında, İskenderiye'den yazıldığı bildirilmekte ancak tarih verilmemektedir. Risalede zikredilen Ebu'l-Hayr Selame'nin tam ismi Ebu'l-Hayr Selame b. Hasan b. Cendel'dir. Lakabı Hakiku'd-Din'dir. Vadi't-Teym'in ileri gelen şeyhlerinden biri olan Ebu'l-Hayr Selame'nin köyü Bekîfe'dir. Benû Berğâşe soyundandır. Âl-i Süleyman'ın da ileri gelen şeyhlerindedir.¹²⁶ Risalede pek çok şifreli sözcük kullanılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları ve ifade ettikleri anlam şunlardır:

Pamuk: Mürted ve kâfir toplulukların ulaşması men edilen tevbih risaleleri.

Tarçın, Zencefil, Hüylecat ve diğer baharatlar: Herhangi bir şifreli kullanımın olmadığı, doğrudan Dürzî akidesi hakkında bilgi verilen risaleler. Özellikle hududun isim ve mertebelerinin açıkça zikredildiği risaleler bu tür isimlerle şifrelenmiştir.¹²⁷

7- Mükâtebetü Remz ile'ş-Şeyh Ebi'l-Me'âlî¹²⁸

Muktena Bahaüddin tarafından kaleme alınan risalede herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Bahaüddin bu risalesinde de içeriğin muhatap alınan kimseler dışında anlaşılmasında için ziraatle, muhasebe ile ilgili oldukça fazla remizli ifadeler kullanmıştır. Risalede Dürzî toplumu, davet mensuplarının sicilini parçalayan ve davetten ayrılarak batıla geri dönen kimseler hakkında uyarılmaktadır.

8- Mükâtebetü Remz ilâ Âl-i Ebi Tûrâb¹²⁹

Muktena Bahaüddin tarafından yazılmıştır. Risalede yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Başlıkta zikredilen Ebû Tûrâb, Safed ile Akka arasında yerleşmiş olan Âl-i Ebi Tûrâb topluluğudur. Aynı topluluğa Bahaüddin tarafından *Menşûr ilâ Cemâ'ati Ebî Tûrâb ve Şuyuhi'l-Mevazî' mine'l-Ehli ve'l-Ashâb*¹³⁰ risalesi gönderilmiştir. Bahaüddin bu risalesinde ziraat, ticaret, zeytin, üzüm ve incir ağaçlarının çekirgeler sebebiyle maruz kaldığı felaketlerden bahisle kullandığı şifreli terimler vasıtasıyla el-Kürdi, öğrencisi el-Cermeki ve onlara tabi olanlar sebebiyle bölgedeki fırka mensupları arasında meydana gelen parçalanmalar hakkında bilgi istiyor.

SONUÇ

Dürzî fırkasının kutsal metinleri olarak kabul edilen Resâilü'l-Hikme 111 risaleden meydana gelen bir mecmuadır. Bu mecmua içerisinde yer alan risalelerin yalnızca 4'ünün Dürzî öğretileriyle herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Hatta bu risalelerin tamamen Fatîmi İsmailî söylemlere uygun olarak yazıldığı söylenebilir. Risalelere Besmele ile başlanmış, son Peygamber olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) salât ve selam getirilmiş, fırkanın temel akidesi olan *tevhid* inancına aykırı

¹²⁵ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru Remz li-Ebi'l-Hayr Selâme*, 101/799-802.

¹²⁶ Resâilü'l-Hikme, *Menşûru Remz li-Ebi'l-Hayr Selâme*, 101/799.

¹²⁷ Bkz. Yasin v.d., *a.g.e.*, s. 308.

¹²⁸ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Remz ile'ş-Şeyh Ebi'l-Me'âlî*, 105/815-817.

¹²⁹ Resâilü'l-Hikme, *Mükâtebetü Remz ilâ Âl-i Ebi Tûrâb*, 108/829-832.

¹³⁰ Resâilü'l-Hikme, *Menşûr ilâ Cemâ'ati Ebî Tûrâb ve Şuyuhi'l-Mevazî' mine'l-Ehli ve'l-Ashâb*, 97/789-790.

olarak el-Hâkim bi-Emrillah'tan yalnızca Emiru'l-Mü'minin olarak bahsedilmiştir. Bu sebeple olsa gerek, zikredilen risalelerin fırka mensubu olmayan kişilerce ve fırkanın cühhal sınıfınca okunmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Bu türe giren risalelerin bir kısmının el-Hâkim bi-Emrillah'ın sarayında görevli kâtipler, diğer bir kısmının ise bazı İsmaili dailer tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine bu sınıfa giren *es-Sicillü'l-Menhiyyü fîhi 'ani'l-Hamr* risalesinin bütün risaleler içerisinde davetin ilanından önce yazılmış olan tek risale olması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taklid risaleleri ise Dürzî davet teşkilatlanması içerisinde görev alan hudud, dai ve me'zun gibi görevlilerin atama risaleleridir. Bu sınıfa dahil olan risaleler içerisinde, fırka inançlarında el-Aklü'l-Küllî'den sonra ilk yaratılan varlıklar olarak kabul edilen *ulvi hududun* Tanrı'nın el-Hakim tecellisindeki insani suretlerinin isimleri olan İsmail et-Temimi, Vehb el-Kuraşi, Selame b. Abdilvehhab es-Samiri ve Muktena Bahauddin'in görevlendirme yazılarının bizzat Hamza b. Ali tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Resailü'l-Hikme içerisinde bu türde yazılmış olan diğer risalelerin tümü Muktena Bahaudin'e aittir.

Tevbih risalelerinde ise mürtedler ve ileri sürdükleri fikirlerin yanlışlığı konusunda fırka mensupları uyarılırken irtidat eden şahıslar bu kötü fillerinden dolayı kınanmakta ve ağır ifadelerle tahkir edilmektedir. Resailü'l-Hikme içerisinde yer alan tevbih risalelerinin tümünün Muktena Bahauddin tarafından yazıldığı görülmektedir. Bu ise davet içerisindeki irtidat hadiselerinin Bahauddin döneminde oldukça arttığına bir göstergesidir. Denilebilir ki Bahauddin, davetin liderliğini üstlendiği dönemde en fazla mürtedlerle uğraşmıştır.

Resailü'l-Hikme mecmuası içerisinde toplam 4 risale ise "Dua, Münacat ve Öğüt" türünde yazılmıştır. Bu risaleler dua ve nasihat üslubunda kaleme alınmıştır. Risaleler, Dürzî inançlarını tasavvufi üslupla ortaya koymakla birlikte inançları temellendirmeye yönelik mantıki deliller içermemektedir.

Tarihi bilgiler içeren risaleler ise tarih ilmine kaynaklık edebilecek nitelikteki metinlerdir. Özellikle VI. Fatımi Halifesi el-Hâkim bi-Emrillah'ın şreti hakkında tarih ilmi kaynaklarında rastlanmayan detay bilgiler mevcuttur. Yine el-Hâkim bi-Emrillah döneminde Fatımi Devleti içerisinde meydana gelen bazı tarihi olaylara ışık tutacak ayrıntılar da ihtiva etmektedir.

Resailü'l-Hikme içerisinde yer alan davet risaleleri ise ya belli bir şahsa ya da belli bir bölgede yerleşik olan kabile şeyhlerine fırkaya davet maksadıyla gönderilmiştir. Bu risaleler, fırka dailerinin 434/1042 senesine kadar insanları kendi inançlarına açıktan davet ettiğinin bir göstergesidir. Dürzîlik, Bahauddin'in gaybete girdiği bu tarihten itibaren *davet metodunu* terk etmiştir. Günümüzde varlığını devam ettiren Dürzi toplumu, yalnızca açık davet döneminde (408-434/1017-1042) fırkaya intisap eden kabilelerden oluşmaktadır.

Makalede son olarak ele alınan şifreli risaleler esasen mükâtebe ve menşûr türü risaleler içerisinde kabul edilebilir. Ancak remizli ifadelerle yazılmasından dolayı bu risalelerin ayrı bir başlık altında toplanması uygun bulunmuştur. Bu tür üslupla yazılmış olan risalelerin sayısı 8'dir. Şifreli risalelerin tümü de Bahauddin tarafından yazılmıştır. Gerek tevbih risalelerinin ve gerekse şifreli risalelerin yalnızca Bahauddin döneminde yazılmış olması o dönemde davet içerisindeki parçalan-

maların ve davet dışından fırka mensuplarına uygulanan baskıların şiddetinin birer göstergesi olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abû Izzeddin, Nejla M., *The Druzes A New Study of Their History, Faith and Society*, Leiden 1984.
- , *ed-Dürûz fi't-Tarih*, Beyrut 1985.
- el-Antâkî, Yahya b. Said b. Yahya, *Tarihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sılati Tarihi Otihâ*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Trablus 1990.
- Bağlıoğlu, Ahmet, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, Ankara 2004.
- Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979.
- Cevizci, Ahmet, "Ezoterik", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Daftary, Farhad, *The İsmailis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1992.
- De Sacy, Silvestre, *Exposé De La Religion Des Druzes*, Paris 1838.
- Firro, Kais M., *A History of the Druzes*, Leiden 1992.
- , "Druzes", *Encyclopaedia of the Qur'an*, Brill 2001, 1/554-557.
- Galib, Mustafa, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-İslâm*, Beyrut tsz.
- Hitti, Philip K., *The Origins of the Druze People and Religion*, New York 1928.
- Hüseyin, Muhammed Kamil, *Tâifetü'd-Dürûz Târihuhâ ve Akâidühâ*, Kahire 1960.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1966.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Beyrut 1971.
- İbn Tağrıberdî, Cemalüddin Ebi'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire 1970.
- İbn Zâfir, Cemalü'd-Din Ali, *Ahbâru'd-Düveli'l-Münkati'a*, thk. Andoria Ferre, Kahire 1972.
- İzmirli, İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, c. 1, sy. 2, İstanbul 1926, ss. 36-99.
- Makarem, Sami Nasib, *The Druze Faith*, New York 1974.
- el-Makrîzî, Takiyyü'd-Din Ahmed b. Ali, *İttî'âzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatımiyyîne'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire 1996.
- Muhammed Halil Paşa, *Mu'cemü A'lâmi'd-Dürûz*, Beyrut 1990.
- en-Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdilvehhab, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. M. Muhammed Emin-M. Hilmi Muhammed Ahmed, Kahire 1992.
- Öz, Mustafa, "Dürzîlik", *DİA*, İstanbul 1994, 10/39-48.
- , "Hakim Biemrillah", *DİA*, İstanbul 1997, 15/199-201.
- Şenzybek, Aytekin, *Dürzîlik, Doğuşu ve Temel Prensipleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2001.
- , *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008.
- Talî, Emin Muhammed, *Aslü'l-Muvahhidin ed-Dürûz ve Usûlühüm*, Beyrut 1971.
- Yasin, Enver- es-Seyyid, Vâil- Seyfullah, Bahâuddîn, *Beyne'l-Akl ve'n-Nebiyy*, Paris 1981.